

‘Ik weet niet wat
een ziel is, maar als
wij een ziel hebben,
kan ik me niet
voorstellen dat een
dier er geen heeft.’

Frans de Waal

Bioloog en primatoloog Frans de Waal (61) stelt dat sociaal onbaatzuchtig gedrag en invoelingsvermogen oude verworvenheden zijn die zich in dieren en mensen hebben genesteld. Oftewel: we worden met empathie geboren. ‘Ik hoop dat de tijd is gekomen dat we dit inzicht weer omarmen en waarderen.’

Hij woont al 26 jaar in de Verenigde Staten, maar Frans de Waal spreekt nog steeds accentloos Nederlands. Zijn boeken en grensverleggende wetenschappelijk onderzoek onder primaten zijn overladen met prijzen. Als reactie op het feit dat hij in 2007 in Time Magazine werd uitgeroepen tot een van de honderd invloedrijkste personen ter wereld, antwoordde hij met zelfspot: 'Behalve thuis.' Het is duidelijk dat De Waal de aandacht niet graag op zichzelf richt. Ter gelegenheid van het verschijnen van zijn nieuwe boek 'Een tijd voor empathie' brengt hij een kort bezoek aan Nederland. In dat boek wil hij aantonen dat invoelingsvermogen en onbaatzuchtig gedrag, dat zowel bij dier als mens voorkomt, net zo belangrijk is als 'het recht van de sterkste'.

Diergedrag wordt nu eens niet aangewend om een negatieve eigenschap van de mens te rechtvaardigen, maar een positieve eigenschap. Dat is toch wel eens anders geweest?

"Zeker. Als mensen een massamoord plegen, noemen we hen 'beesten' en als ze geld geven aan de armen, prijzen we hen om hun 'menschelijkheid'. Van het eerste geven wij de natuur de schuld en dat laatste gedrag mogen wij graag voor onszelf opeisen. En dat terwijl wij mensen veel meer met dieren, in het bijzonder apen, gemeen hebben dan alleen de behoefte aan macht en seks. Kameradschap en empathie zijn even belangrijk."

Biologen en de survival of the fittest-theorie worden vaak gespannen voor het karretje van het 'ieder voor zich'-denken.

"In de afgelopen eeuw was de gebruikelijke gedachte onder biologen dat wij zelfzuchtige genen hebben: dat de menselijke goedheid is bedoeld om indruk te maken op anderen of om iets af te dwingen. Onzelfzuchtig gedrag werd altijd afgeschilderd als iets wat bewust of onbewust werd ingezet voor het eigenbelang. Maar als mensen zich alleen om hun eigen welzijn zouden bekommeren, waarom huilt een baby van één dag oud dan als die een an-

dere baby hoort huilen? Er valt op dat moment niets te winnen of indruk te maken. Zo begint empathie. Wij worden geboren met impulsen waardoor wij ons tot anderen aangetrokken voelen en die er later in ons leven voor zorgen dat wij om hen geven. Natuurlijk, er bestaat op genetisch niveau zoiets als natuurlijke selectie. Als jij als soort betere genen hebt dan ik, dan overleef jij. Dat is *the survival of the fittest*. Maar de natuur heeft diersoorten geselecteerd zoals wij mensen, of zoals wolven en chimpansees, die binnen de soort van elkaar afhankelijk zijn. Zij hebben een gevoeligheid ontwikkeld voor elkaars gevoelens en behoeften, zodat ze elkaar kunnen begrijpen en helpen. Het wordt tijd dat we ons daarop richten."

Hebzucht en egoïsme zijn uit, empathie en altruïsme zijn in?

"Wat mij betreft wel. De wereld is zich aan het heroriënteren. Voorheen was het idee dat als je de vrije markt zijn gang laat gaan en iedereen zijn persoonlijke interesses en belangen volgt, alles wel goed zou komen. Alan

Greenspan, de oud-voorzitter van de Amerikaanse centrale bank, dacht zo en vrijwel iedereen dacht eigenlijk zo. Toen stortte de economie in en werd iedereen wakker. Iedereen is zich aan het afvragen of het model dat we hadden wel het juiste model was. De politiek lijkt klaar voor een nieuw tijdperk waarin de nadruk ligt op samenwerking en sociale verantwoordelijkheid, die net zozeer deel uitmaken van die 'evolutionaire geest'. Dat blijkt ook uit de keuze voor Barack Obama. Hij zei in een redevoering: 'Ik denk dat we het over ons empathietekort moeten hebben. Je ontwikkelt je ware mogelijkheden pas als je je lot verbindt aan iets wat groter is dan jezelf.'

Heeft uw theorie dat dieren empathie voelen of weerstand gestuit binnen de wetenschappelijke wereld?

"Ja. Veel wetenschappers houden er niet van om bij dieren over emoties te spreken, maar die weerstand is snel aan het afnemen, merk ik. Dat komt omdat aangetoond kan worden

welk hersendeel betrokken is bij het ervaren van emoties. Dezelfde oeroude hersendelen die bij mensen worden geactiveerd als we emoties voelen, vinden we bij apen en zelfs bij ratten. Het wordt wel heel lastig om te zeggen: deze hersendelen van dieren zijn betrokken bij emoties, maar toch hebben ze ze niet."

Waarom willen mensen liever niet te veel op dieren lijken?

"Je hebt mensen die niet met dieren vergeleken willen worden, omdat zij vinden dat dit iets wegneemt van hun mens-zijn. Er zitten vooral joods-christelijke denkbeelden achter. Wij mensen zouden de kroon op de schepping zijn, wij zouden dichter bij God staan. In culturen waar mensen en dieren dichter op elkaar leven, zie je die scherpe scheiding niet. In het regenwoud, waar het vol apen en mensapen zit, is een religie die de mens buiten de natuur plaatst niet denkbaar. In het Oosten, in India, China en Japan, kan reïncarnatie in vele vormen plaatsvinden: een mens kan een vogel worden, een vis kan een god worden.

'Een samenleving die louter op egoïstische motieven en krachten van de markt stoelt, kan misschien rijkdom voortbrengen, maar niet de eenheid en het wederzijdse vertrouwen die het leven de moeite waard maken.'

Alleen de joods-christelijke religies zetten de mens op een voetstuk en hebben hem tot de enige soort met een ziel verklaard."

Gelooft u dat dieren een ziel hebben?

"Omdat ik Frans heet, ben ik opgevoed met de geschiedenis van Sint Franciscus. Deze heilige past wonderwel bij mij, want hij is een groot dierenliefhebber. Op 4 oktober, de dag van Sint Franciscus, Dierendag, zegenen ze in grote Amerikaanse kathedralen huisdieren. Mensen komen er met hun hond en kat, maar ik heb zelfs een keer een foto gezien van een olifant die de Saint Patrick's Cathedral in New York binnenwandelt. Ik vind dat ritueel interessant en terecht. Ik weet niet wat een ziel is, maar als wij een ziel hebben, kan ik me niet voorstellen dat een dier er geen heeft."

U weet niet wat een ziel is en of we die hebben, zegt u. Is er wel een vermoeden, een hoop, een geloof?

"Als God liefde is of als God iets is wat de omgeving bezielt, dan wil ik daar best in geloven. Het is iets wat we niet begrijpen en wat achter alles steekt. Ik heb moeite met

biologen die overal menen te moeten verkondigen dat mensen niet in God moeten geloven. Dat vind ik aanmatigend omdat zij de wijsheid niet in pacht hebben, maar ook omdat het een onnodige spanning tussen wetenschap en godsdienst veroorzaakt. Dat is helemaal niet nodig, zelfs Darwin was niet antireligieus. Persoonlijk geloof ik dat je beide kunt combineren: je kunt de evolutietheorie steunen én in een goddelijke bron geloven. Religie en spiritualiteit gaan over wat je denkt dat de bedoeling van het leven is en hoe je dat leven interpreteert. Wetenschap wil de verschijningsvormen van het leven in kaart brengen en doorgronden."

Kunt u, met al uw kennis, nog door ontzag worden bevangen door de natuur?

"Zeker. Ik vind de natuur heel mooi. Als bioloog kan ik zeggen: dit is zo gekomen en dat is daardoor ontstaan, maar dat neemt niets weg van de verwondering die ik kan voelen als ik naar een prachtige vallei of een imposante rotspartij kijk. Ik kan uitleggen hoe bergen ontstaan zijn, maar de schoonheid ervan kan mij nog altijd in verwarring brengen. Ook heb ik bewondering voor het geheel. Wetenschappers kunnen details uitzoeken, maar we weten nog steeds niet hoe het leven is ontstaan. Ja, er was de *big bang*. Maar wat was er hiervóór?"

Vindt u het belangrijk dat spiritualiteit en wetenschap elkaar meer vinden in plaats van bestrijden?

"Heel belangrijk. Het zijn namelijk geen alternatieven voor elkaar. Als je het scheppingsverhaal uit de Bijbel letterlijk neemt, valt dat moeilijk te combineren met de evolutietheorie, maar de meeste mensen doen dat niet. Wij wetenschappers houden niet van mysteries, die willen we onmiddellijk onphelderen. Toch zijn er mysteries waarbij je je als wetenschapper bescheiden moet opstellen."

Dus niet zeggen: dat is niet bewezen of meetbaar, dus dat bestaat niet.

"Dan krijg je wat de *behaviouristen* deden: zij wisten niet hoe ze emoties bij dieren moesten >

.....

‘De gouden regel die in alle religies bestaat, in het christendom verwoord als ‘wat jij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’, werkt ook bij apen.’

.....

> meten, dus besloten ze dat dieren die niet hadden. Dat brengt ons geen stap verder.”

Jane Goodall vond het een zegen dat chimpansees geen gesproken taal hebben. Als iets is benoemd, kijken we er niet meer zorgvuldig naar, waardoor het wonder van de ervaring deels verloren gaat.

“Ik zie wat ze bedoelt, maar ik zou het anders willen formuleren. Ik ben blij dat de dieren die ik bestudeer niet spreken, want ik vertrouw mensen niet wanneer ze spreken. Als mijn dochter me vraagt hoeveel biertjes ik heb gedronken, lieg ik er altijd een paar af. Ik denk dat iedereen dat doet. Ik kijk liever naar lichaamstaal, die veel eerlijker is. Ik denk dat ik ook in mijn persoonlijke leven onbewust op lichaamstaal let. Ik volg altijd interactie. Als ik in een restaurant ben, zit ik het liefst met mijn rug naar de muur, zodat ik iedereen kan zien. Ik hoef er niet eens bewust op te letten, maar naderhand kan ik je precies vertellen welke tafels vrolijk waren en waar spanning was. Ik ben altijd zo geweest. Ik ben denk ik als observator geboren.”

Hoeveel aap hebben wij als mens in ons?

“Qua genen verschillen een mens en een chimpansee minder dan anderhalf procent van elkaar. Dat verschil is minder groot dan dat tussen chimpansees en gorilla's. Ik denk dat we ook wat emoties betreft typisch primaten zijn. Er zijn eigenlijk geen emotionele reacties van een mens die een aap niet heeft. Het enige waarvan ik niet kan aantonen of apen ze ook hebben, zijn complexe emoties als schuldgevoel en schaamte.”

Wat kunnen wij leren van apen?

“Ze leren ons bescheidenheid en laten zien dat de mens niet verheven is boven het dierenrijk. Door naar apen te kijken, kun je iets le-

ren over de menselijke natuur. Veel mensen denken dat wij zelf morele regels bedacht hebben, gevat in cultuur en religie, oftewel dat goed gedrag aangeleerd gedrag is. Als je naar apen kijkt, zie je dat er sympathie, empathie en loyaliteit onder hen bestaat. Ze kunnen zich verplaatsen in de situatie van iemand anders en daarnaar handelen. De gouden regel die in alle religies bestaat, in het christendom verwoord als ‘wat jij niet wilt dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet’, werkt ook bij hen. Wij zijn de hoeders van onze broeders. Jonge kinderen hebben een aangeboren vermogen tot empathie, en wij als samenleving kunnen dat vermogen versterken of verzwakken. We werken met materiaal dat al bestaat. Dat heeft consequenties voor hoe je naar de samenleving kijkt.”

Wat kan dat inzicht voor impact hebben op de manier waarop wij onze samenleving inrichten?

“Ja, dat is een beslissing die de mens moet nemen. Het enige wat ik als bioloog kan doen, is de menselijke natuur blootleggen. Wat we daarmee als samenleving doen, is niet bepaald mijn taak.”

Maar als u nu eens filosofeert: hoe zou het de wereld kunnen verbeteren?

“Als je aanneemt dat de mens puur competitief en zelfzuchtig is, dan kun je een samenleving opzetten waarin die dingen centraal staan en beloond worden. Als je tegen een groep kinderen zou zeggen: aan het einde van de dag wordt de ene helft weggestuurd en krijgt de andere helft een beloning voor een aantal taken, dan krijg je competitie onder de kinderen. Dan stimuleer je die eigenschap.

Zeg je dat de kinderen die als groepje iets voor elkaar kunnen krijgen een beloning ontvangen, dan stimuleer je samenwerking. De afgelopen vijftig jaar, vooral tijdens de heerschappij van Reagan en Thatcher, hebben we competitie gestimuleerd. Een samenleving die louter op egoïstische motieven en krachten van de markt stoelt, kan misschien rijkdom voortbrengen, maar niet de eenheid en het wederzijdse vertrouwen die het leven de moeite waard maken. Daarom komt uit onderzoeken naar voren dat men niet in de rijkste landen het gelukkigst is, maar in de landen waar het meeste vertrouwen onder de burgers heerst.”

Voelt u zich hierin gesteund door bepaalde schrijvers of filosofen?

“De Chinese wijsgeer Mencius, een volgeling van Confucius, beschouwde empathie als onderdeel van de menselijke natuur en deed de beroemde uitspraak: iedereen komt ter wereld met een geest die de aanblik van het leed van anderen niet kan verdragen. Ik hoop dat de tijd is gekomen dat we dit inzicht weer omarmen en waarderen.” 🌿

‘Een tijd voor empathie’, Frans de Waal, Contact, ISBN 9789025432119

TEKST SUSAN SMIT FOTOGRAFIE GETTY IMAGES, MICHAEL NICHOLS